

Anarhistička biblioteka
Anti-Copyright

Tehnička obmana

Portret Žaka Elila

Jacques Ellul i Jan van Boeckel

Jacques Ellul i Jan van Boeckel
Tehnička obmana
Portret Žaka Elila
1992.

Jan van Boeckel, *The Betrayal by Technology: A Portrait of Jacques Ellul*, documentary, ReRun Produkties, 1992, 54 min.
Preveo i priredio Aleksa Golijanin, 2009 (2017, 2024),
<http://anarhija-blok45.net>

anarhisticka-biblioteka.net

1992.

Sadržaj

Napomena	6
UVOD	6
PRVI DEO	8
1	8
2	9
DRUGI DEO	10
1	10
2	11
TREĆI DEO	12
1	12
2	12
3	13
4	13
ČETVRTI DEO	14
1	14
2	14
3	15
PETI DEO	16
1	16
2	16
3	19
ŠESTI DEO	19

te dobre razloge da se uključite u borbu. Potrebna vam je čvrsta rešenost. Morate zaista želeti da, na kraju krajeva, ostanete ljudi.

Ta borba protiv tehničke sudbine, u koju smo se upustili, vodi se kroz akcije malih razmera. Moramo nastaviti s malim grupama ljudi koji se međusobno poznaju. Nikakva velika masa ljudi, neki veliki sindikat ili velika politička partija, neće moći da zaustave ovaj razvoj.

Sve ovo što sam rekao, naravno, ne zvuči mnogo efikasno. Kada se suprotstavljamo nečemu što je suviše efikasno, moramo nastojati da *ne budemo još efikasniji*. Naime, pokazaće se da to nije najefikasniji način.

Ali moramo nastaviti da se nadamo, da čovečanstvo neće oduzeti i da će nastaviti s prenošenjem istina s generacije na generaciju.

Jan van Boeckel i Jacques Ellul, 1992.

The Betrayal by Technology: A Portrait of Jacques Ellul (Het Verraad Van De Techniek), Interview by Jan van Boeckel and Karin van der Molen, dokumentarni film, 54 min., ReRun Productions (Blankenham, Nederland), 1992.

<http://www.archive.org/details/TheBetrayalByTechnologyAPortraitOfJacquesEllul1992>

<http://www.naturearteducation.org/R/Artikelen/Betrayal.htm>

<https://janvanboeckel.com/documentaries/>

mnom više nema nikakvu moć. Naravno da ima; znam to vrlo dobro. Uzmite samo, na primer... telefon, koji stalno koristim. Stalno imam koristi od tehnike.

Zato se moramo upitati da li uopšte ima nekog smisla za kojim bi vredelo tragati. Ali ta potraga ne može biti samo intelektualna aktivnost. Potraga za smislom podrazumeva radikalnu raspravu o modernom životu. Da bismo ponovo otkrili smisao, moramo ispitati sve ono što nema nikakvog smisla. Okruženi smo svim tim stvarima koje su, istina, efikasne, ali koje su apsolutno besmislene. S druge strane, umetničko delo ima smisla, na više nivoa, ili u meni podstiče neko osećanje ili raspoloženje kroz koje moj život dobija smisao. To nije slučaj s nekim tehničkim proizvodom.

S druge strane, imamo obavezu da ponovo otkrijemo neke fundamentalne istine, koje su nestale zbog delovanja tehnike. Te istine možemo nazvati vrednostima, važnim, pravim vrednostima, koje postižu da ljudi svoje živote osećaju kao nešto ima smisla.

Drugim rečima, kada nastupi taj čas, kada pomislim da je situacija zaista opasna, onda više ništa ne mogu postići čisto tehničkim sredstvima. Tada moram upotrebiti sve svoje ljudske i intelektualne sposobnosti, kao i sve svoje odnose s drugim ljudima, da bi se napravila protivteža. To znači da kada vidim da preči propast, da taj razvoj preči da postane sudbina čovečanstva, kao što sam pisao o razvoju tehnike, onda, kao čovek, moram pružiti otpor i odbiti da prihvatim takvu sudbinu.

U tom trenutku, radimo ono što su ljudi oduvek radili kada im je prečila takva sudbina. Pomislite samo na sve one grčke tragedije, u kojima čovečanstvo ustaje protiv sudbine i kaže: „Ne. Želim da čovečanstvo preživi. Želim da bude slobodno da preživi.“

U takvim trenucima, morate nastaviti da gajite nadu, ali ne i nadu u neku brzu pobeđu ili, još manje, nadu da nas očekuje laka borba. Morate biti ubeđeni da ćemo nastaviti da ispunjavamo svoju ulogu kao ljudska bića. To zapravo nije neka nerešiva situacija. Nema te sudbine koju ne bismo mogli prevazići. Samo morate ima-

Sve ovo što sam rekao, naravno,
ne zvuči mnogo efikasno.
Kada se suprotstavljamo nečemu što je suviše efikasno,
moramo nastojati da NE budemo još efikasniji.
Naime, pokazaće se da to nije najefikasniji način...
(*Tehnička obmana*, 1992)

Napomena

U ovom transkriptu, izraz „tehnologija“ iz engleskog prevoda svuda je zamenjen sa „tehnika“, kao što Elil i govori. Tehnologija (mašine, uređaji, „hardver“) samo je jedan aspekt tehnike, kao vrste pristupa ili orijentacije, u svim oblastima života u masovnom društvu (ekonomija, proizvodnja, uprava, nauka, obrazovanje, propaganda, voj-ska, itd.), koja kao isključivi kriterijum nameće efikasnost, u ostvarivanju apsolutizovanih materijalističkih ciljeva i održavanju odno-sa moći, u principu nezavisno od svih etičkih preokupacija, vrednosti i obzira. To je distinkcija na kojoj je Elil jasno insistirao, ali koja se u engleskim prevodima njegovih tekstova redovno gubila ili navodila samo u posebnim napomenama (odatle i naslov *The Technological Society* za njegovu knjigu *Tehnika*, koji od početka pravi pometnju u engleskom izdanju). Ovde je to i u duhu izvornog, holandskog naslova filma („Het Verraad Van De Techniek“). Engleski titl inače verno prenosi Elilove reči, uz svega nekoliko propuštenih detalja, uglavnom zanemarljivih.

AG, 2017.

UVOD

ŽAK ELIL: Tehnika, s velikim T, je...

(U sobi nestaje struje.)

SNIMATELJI: Sačekajte malo, sad će doći!

ŽAK ELIL: Ah...

3

Od samog početka bio sam oštro kritikovan, naročito u SAD, na primer, zato što sam navodno kalvinista. A kalvinista je pesimista, itd. Ali ja uopšte nisam kalvinista. Nisu shvatili ništa od moje teologije, ali to sada nije važno.

Ono što je važno jeste da u društvu kao što je naše pesimizam može da vodi samo u samoubistvo. To je razlog zašto morate biti optimista. Morate provoditi svoje odmone u Diznilendu. Tek onda ste pravi optimista. Sa svime onim što tamo vidite oko sebe, ne morate misliti na bilo šta drugo. Drugim rečima, oni koji me napadaju zbog pesimizma, zapravo mi govore: ne dozvoljavaš ljudima da mirno spavaju. I zato, ako pustiš da sve ide svojim tokom, ako se nikada ne mešaš i mirno odlaziš na počinak, sve će na kraju biti dobro.

Sigurno ne želim da moje reči budu suviše pesimističke ili neprihvatljive. Zato mi je stalo da objasnim kako su ljudi još uvek donekle ljudi – kažem, donekle, pomalo – i da još uvek imaju ljudske potrebe. I da još uvek mogu osetiti ljubav ili sažaljenje i da još uvek mogu biti prijatelji.

ŠESTI DEO

(nastavak)

Pitanje je samo da li su ljudi uopšte spremni da shvate da su podređeni tehnicima. I da shvate kako ih tehnika pokorava i prisiljava da preuzmu određene obaveze i tako ih uslovljava. Njihova sloboda počinje kada toga postanu svesni. Naime, kada postanemo svesni onoga što određuje naše živote, onda dostižemo najviši stepen slobode. Moram se uveriti kako to mogu analizirati, kao što bih mogao ispitivati neki kamen ili predmet, i zahvatiti ga iz svih uglova. Čim rastavim ceo tehnički sistem na njegove najsitnije sastavne delove, moja sloboda počinje. Ali isto tako znam da sam u isto vreme potčinjen tehnicima. Zato ne kažem: toliko sam snažan da tehnika nada

Žak Eliil, u svojoj kući u Pesaku (Pessac), nadomak Bordoa, za vreme snimanja dokumentarca *Tehnička obmana*, 1990 (1992).

PRVI DEO

1

ŽAK ELIL (kao i sav ostali tekst): Jedan od mojih najboljih prijatelja je... bio je veoma stručan hirurg. U jednoj raspravi o tehnici i progresu, u kojoj je učestvovao, neko mu je rekao: „Vi, kao hirurg, sigurno znate sve o tehničkom napretku u hirurgiji?“

Kao i uvek, odgovorio je na duhovit način: „Naravno da sam svestan napretka u oblasti medicine. Ali samo se upitajte sledeće: danas izvodimo transplantacije srca, jetre, bubrega. Ali odakle ti bubrezi, srca i pluća u stvari dolaze? To moraju biti zdravi organi. Nenačeti nekim oboljenjem ili nečim sličnim. Povrh svega, moraju biti sveži. U stvari, postoji samo jedan izvor: saobraćajne nesreće. Znači, da bismo obavili više operacija, potrebno nam je više saobraćajnih nesreća. Ako saobraćaj učinimo bezbednijim, nećemo moći da obavljamo toliki broj tih čudesnih operacija.“

Naravno, svi su bili prilično zapanjeni i donekle šokirani. To je zaista bilo duhovito, ali je bilo i pravo pitanje.

PANO: „Tehnika s velikim T nije konkretna kao neka mašina ili elektricitet. Tehnički fenomen *postoji nezavisno od mašine.*“ — Žak Elil

ŽAK ELIL: Jedna od iluzija koje neki danas nameću ljudima jeste ona koja treba da ih navede da poveruju kako ih tehnika čini slobodnijim. Ako koristite dovoljno tehničkih pomagala bićete slobodniji. Slobodni da radite... šta? Slobodni da jedete fine stvari. To je tačno, ako imate novca, naravno. Slobodni da kupite kola da biste mogli putovati. Možete otići na drugi kraj sveta, na Tahiti. Eto: tehnika donosi slobodu. Možemo prikupiti znanja iz svih delova sveta. To je fantastično. Prema tome, svet slobode je otvoren za nas.

Da navedem samo jedan primer, u vezi s korišćenjem automobila: čim počnu praznici, tri miliona Parižana, potpuno slobodno,

Kada pišem neku knjigu, uvek pri ruci imam magnetofon i gramofon, koji stalno rade. Naime, doslovno za svaku knjigu izaberem neku ploču, koju slušam sve vreme. To je veoma... Svaka knjiga je povezana s nekom muzikom i nadahnuta njome.

PETI DEO

1

Zbog tehnike kakva je naša, živimo u svetu u kojem se položaj ljudi potpuno promenio. Mislim na sledeće: u tehničkom svetu, ljudi su spremni da se odreknu svoje nezavisnosti u zamenu za razna tehnička sredstva, potrošne robe i određenu sigurnost. Ukratko, u zamenu za paket socijalnih pogodnosti koji im ovo društvo nudi. Kada razmišljam o tome, ne mogu a da se ne prisetim priče iz Biblije, o Isaiji i čorbi od sočiva. Gladni Isaija, spreman je da se odrekne božijeg blagoslova i obećanja u zamenu za malo čorbe od sočiva. Tako su, na neki način, i moderni ljudi spremni da se odreknu svoje nezavisnosti u zamenu za sočivo koje im nudi tehničko društvo.

Stvar je prosto u tome što je Isaija pristao na veoma lošu razmenu, odnosno u tome što osoba koja se odriče svog nezavisnog položaja dopušta da ga tehničko društvo grubo prevvari. Ta osoba potiskuje činjenicu da se odriče svoje nezavisnosti u zamenu za veliki broj laži. Ona ne shvata da je u svom izboru izmanipulisana. To jest, da se menja iznutra, pomoću reklame, medija, itd. A kada pomislite da je i manipulator, to jest, autor reklame ili propagande, i sam izmanipulisan, onda ne možete ukazati samo na jednog krivca. To nije ni proizvođač reklama, niti njegova jadna publika. Svi smo odgovorni, u istoj meri.

2

(Kadrovi iz Elilove biblioteke)

Ono tamo su sve Marksove knjige. Karl Marks, socijalizam...

Ovo su knjige koje stalno koristim.

Ono su uglavnom knjige poezije. A ono moji rečnici, itd. Knjige poezije su mi uvek na dohvat ruke. Čitam dosta poezije dok radim.

Ono su knjige iz sociologije tehnike.

A ono su moje teološke knjige.

nezavisno jedni od drugih, odlučuje da kolima krene ka mediteranskoj obali. Tri miliona ljudi slobodno odlučuje da uradi istu stvar. I onda se pitam da li nam automobil zaista donosi toliku slobodu... Svi ti ljudi ni za trenutak ne pomišljaju da su zapravo određeni tehnikom, kao i životi koje vode; da zapravo čine masu, koherentnu celinu.

2

U društvu kao što je naše, za neku osobu je skoro nemoguće da bude odgovorna. Jedan prost primer: negde je izgrađena brana, ali je onda popustila. Ko je odgovoran? Na njoj su radili geolozi; oni su ispitali teren. Inženjeri su napravili projekat. Radnici su je izgradili. A političari su odlučili da će brana biti na tom mestu. Ko je odgovoran? Niko. Nikada niko nije odgovoran. Nigde. U celom našem tehničkom društvu rad je toliko fragmentiran, razbijen na sitne delove, da niko nije odgovoran. Ali zato nije ni slobodan. Svako ima svoj određeni zadatak. I to je sve što mora da uradi.

Pogledajte samo ovaj užasavajući primer. To je jedna od najstrašnijih stvari koje sam čuo u životu. Osobu zaduženu za koncentracioni logor Bergen-Belzen, pitali su, u procesu oko Aušvica... u Nirnberškom procesu, povodom Aušvica i Bergen-Belzena: „Zar ne mislite da je to užasno? Svi ti leševi?“ Odgovorio je: „Šta sam mogao da uradim? Kapacitet mojih krematorijuma bio je tako mali. Nisam mogao da obradim sva ta tela. To mi je pravilo velike probleme. Nisam imao kad da mislim na te ljude. Bio sam suviše zaokupljen tehničkim problemom mojih krematorijuma.“

To je klasičan primer potpuno neodgovorne osobe. Ona obavlja svoj tehnički zadatak i ne zanima je ništa osim toga.

DRUGI DEO

1

U takozvanim tradicionalnim društvima, kao što je, na primer, bilo i zapadno društvo srednjeg veka, tehnika je bila kontrolisana određenim pravilima. Na primer, religioznim. Tako je u nekim civilizacijama bilo zabranjeno obrađivati zemlju gvozdenim oruđem. Zemlja je bila smatrana majkom i niste je smeli povrediti nekim tvrdim oruđem. To je bilo pravilo. Iz sličnog razloga, Egipćani nisu koristili točak. Hiksi¹ su odavno znali za točak. Znali su i Egipćani. Ali nisu ga koristili jer je izgledao kao Zodijak. A smrtnicima nije bilo dopušteno da koriste Zodijak u materijalne svrhe.

Iskreno, mislim da se tehnika iz prošlosti ne može upoređivati s ovom današnjom. U prošlosti, tehnika je bila sredstvo za ostvarenje nekog cilja. To je mogla biti skulptura ili poljoprivreda ili lov, svejedno. Korišćena tehnika bila je relativno stabilna. Ostajala je manje-više ista, ali je ponekad bila zaista ingeniozna. Na primer, lovačke tehnike Bušmana bile su ingeniozne. Bili su neverovatno vešti u lovu na slonove. Prema tome, njihova tehnika bila je veoma inteligentna; ali bez tog elementa preterivanja, karakterističnog za današnju tehniku. To su bile tehnike koje su se prenosile s generacije na generaciju, s vrlo malo promena. Na osnovu istraživanja razvoja tehnike iz doba Rima i srednjeg veka znamo da je bio potreban ceo vek da bi došlo do tehničke promene. Naravno, i ta tehnika se odlikovala određenom efikasnošću. Ali ona je bila potpuno podređena stabilnosti.

U srednjem veku su postojala religiozna pravila, delom hrišćanska, delom izvučena iz narodnih verovanja, koja su se primenjivala na rad i slična pitanja. Ta pravila su bila mnogo važnija od opreme ili alata. Ali negde tokom XIV ili XV veka, ljudi iz zapadnog sveta su počeli da sve dovode u pitanje. Sve postojeće izvesnosti i uvere-

¹ Hyksos: azijski narod koji se naselio u dolini Nila za vreme XII dinastije, u XVII veku pre n. e. (AG)

Poznajem dosta ljudi koji vole da gledaju reklame jer ih smatraju zabavnim. One ih opuštaju i skreću im misli. Ljudi se vraćaju kući posle dana provedenog na poslu, u kojem nalaze veoma malo zadovoljstva, i imaju potrebu za razonodom i nečim što bi im skrenulo misli. Reč „skretanje“ (*divertissement*) veoma je važna. Kada je Paskal govorio o „skretanju“, mislio je na ljude koji slede put boga, ali ga onda napuštaju, zbog zabave ili zato da bi skrenuli misli. Umesto da misle na boga, zabavljaju se. Znači, umesto da mislimo na probleme koje nam stvaraju naše tehnike i naš rad, mi tražimo razonodu. A nju nam obezbeđuju tehnička sredstva. Ali tehničkim sredstvima koja nastaju na osnovu ljudskih tehnika, ljudima se, na primer onima koji rade, nudi „skretanje“ koje mora delovati kao kompenzacija.

Doba medija je i doba usamljenosti. To je veoma važna činjenica. To možemo primetiti i kod mladih. Godine 1953. imali smo slučaj takozvanih „buntovnika bez razloga“. Mislim na pobunu studenata u Stokholmu. Bila je to prva pobuna „buntovnika bez razloga“. Imali su sve. Bili su srećni. Živeli su u dobro uređenom društvu. Nisu oskudevali ni u čemu. Ali iznenada, na novogodišnje večere, izašli su na ulice i uništili sve pred sobom. Niko to nije mogao da shvati. Ali njima je samo bilo potrebno nešto drugačije od potrošnje i tehnike.

3

Kada ljudi izgube motivaciju za život, dešavaju se dve stvari. Ređe se dešava da ljudi prihvate tu činjenicu. U tom slučaju, razvijaju sklonost ka samoubistvu. Ali češće pokušavaju da pronađu izlaz u nekom obliku „skretanja“. O tome smo već pričali. Ili tonu u depresiju i počinju da gutaju lekove. Znači, ako ljudi postanu svesni svoje situacije, onda na to reaguju na način tipičan za zapadno društvo: postaju depresivni i obeshrabreni. Zato naprosto ne razmišljaju o svojoj situaciji i samo guraju dalje. Voze sve brže i brže. Nije važno gde, sve dok je brzo.

moć, i ako im se prepusti kontrola nad instrumentima moći, oni će tu moć upotrebiti što je brže moguće, bez trunke razmišljanja.

ČETVRTI DEO

1

Tehnika ne toleriše nikakav sud o sebi. Ili, drugačije: tehničari ne prihvataju lako kada ljudi izraze neki moralni ili etički sud o onome što rade. Ali u izražavanju etičkih, moralnih i duhovnih sudova leži najveća sloboda ljudskog roda. Prema tome, oduzima mi se moja najviša sloboda. Sve što bih mogao reći o tehnici ili tehničarima, njima je savršeno nevažno. Ne mogu ih odvratiti od onoga što rade. Oni su postavljeni na svoj kurs. Oni su potpuno određeni. Naime, ni tehničar nije slobodan. On je uslovljen. Svojom obukom, svojom praksom i ciljem koji mora ostvariti. On nije slobodan u obavljanju svojih zadataka. Radi samo ono što tehnika zahteva od njega. Zato smatram da se sloboda i tehnika nalaze u kontradikciji.

2

Ljudske tehnike su nastale u trenutku kada se shvatilo da ljudi nisu srećni. Na primer, stanovnici gradova žive u potpuno mrtvom okruženju. Gradovi se sastoje od cigli, cementa, betona. Ljudi ne mogu biti srećni u takvom okruženju. I zato pate od raznih psiholoških poremećaja. Oni su uglavnom posledica društvene klime, ali i brzine kojoj su ljudi prisiljeni da prilagode svoje živote. Čovek je posebno prilagođen životu u prirodi. Zato postaje mentalno bolestan. I da bi se oslobodio tih psiholoških poremećaja, razvijene su ljudske tehnike, slično medicinskim. Ali ljudske tehnike treba da omoguće čoveku da žive u nenormalnom okruženju. To vam je kao u slučaju dubinskog ronjenja. Ronioci imaju posebna odela i boce sa kiseonikom, da bi preživeli u za njih nenormalnom okruženju. Takve su i ljudske tehnike.

nja bili su odbačeni. U pitanje je došao sam koncept tradicije. To je veoma važno. U prošlosti, sve je počivalo na tradiciji. Iznemada, na primer, u Francuskoj u XV veku, sve tradicije su bile odbačene. Odjednom više nisu bile važne. Stare vrednosti i običaji postali su suvišni. Svi su se odjednom osetili slobodnim da rade šta im je volja. U isto vreme, u oblasti nauke, otkriven je određen broj „istina“, da tako kažem, koje su podrile postojeća uverenja. Iz tog perioda datira i rasprava o tome da li je Zemlja središte univerzuma. Sve to je vrlo tipično.

2

Mislim da je to naša najveća tragedija, ali i najveći greh... Ušli smo u ta društva sa idejom da su ti ljudi divljaci. Da skoro i nisu ljudi. Nismo shvatili da je u njihovim konceptima moglo biti neke istine. Dva primera. Prvo, verujemo kako smo iskoristili sva bogatstva tih zemalja. Ali uglavnom samo s našeg industrijskog stanovišta. Tako smo uništili tradicionalnu poljoprivredu i zamenili je onim što nazivamo „industrijskom“ poljoprivredom. To znači proizvodnju kikirikija za ulje, kakaoa, šećerne trske, itd. U isto vreme, primorali smo ljude iz tih društava da se potčine svojim osvajačima. Kontakt je bio moguć samo ako bismo ih pokorili. A uvek smo pobeđivali, jer smo tehnički bili mnogo razvijeniji. Mnogo temeljnih istina bilo je uništeno u to vreme. Stvari koje su neophodne da bi se stekla sposobnost za život. Odakle dolazimo? Koja je svrha života? Ti ljudi su pronašli odgovor na ta pitanja. Nismo imali pravo da taj odgovor uništimo. Uništili smo njihove društvene strukture, ali i ceo sistem njihove filozofije života, njihova shvatanja sveta i univerzuma.

TREĆI DEO

1

Ono je što sveto u jednom društvu ne mora biti sveto u drugom. Ali ljudi su oduvek poštovali svete stvari. I ako bi se pojavila neka sila koja bi uništila te stvari, te elemente koji su u nekom društvu smatrani svetim, onda bi ljudi obožavali i poštovali tu novu silu, zato što je očigledno bila jača. Tako bi se pojavila nova svetinja, još veća od prethodne.

Ono što je u našem društvu zaista strašno, jeste činjenica da je tehnika ta koja uništila sve ono što su ljudi ikada smatrali svetim. Na primer, prirodu. Ljudi su se sami priklonili tehnici kao nečemu svetom. To je zaista strašno. U prošlosti, svete stvari su uvek dolazile iz prirode. Danas je priroda potpuno desakralizovana, a tehnika ta koju smatramo svetom.

Pomislite samo, na primer, na onaj skandal koji prati svake demonstracije. Svi su tada tako zgroženi ako izgori neki automobil. Uništena je svetinja.

2

Tu je i jedno od osnovnih pravila tehnike, u to nema sumnje. Svaki tehnički korak napred ima svoju cenu. Ljudska sreća ima svoju cenu. Uvek se moramo pitati koju cenu plaćamo za nešto. Treba samo da razmotrimo sledeći primer. Kada je Hitler došao na vlast, svi su mislili da su Nemci poludeli. Skoro svi Nemci su ga podržali. Naravno. On je okončao nezaposlenost. Ojačao je marku. Stvorio je nagli ekonomski rast. Kako je slabo obavešteno stanovništvo, koje je gledalo sva ta čuda, moglo biti protiv njega? Trebalo je samo da se upitaju: koliko će nas to koštati? Koliko ćemo morati da platimo za taj ekonomski progres, za jaku marku i zaposlenost? Koja je cena? Onda bi shvatili da cena mora biti visoka.

Ali to je tipično i za moderno društvo.

Ipak, takva pitanja su uvek bila postavljana u tradicionalnim društvima. U tim društvima ljudi se pitaju: ako ovim što hoću da uradim poremetim poredak stvari, kakve će biti posledice po mene?

Mudrost ne dolazi iz intelektualne refleksije. Ona se dostiže kroz dugi period prenošenja s generacije na generaciju. To je akumulacija iskustava direktno povezana s prirodnom društvenom klimom. Priroda nam je služila kao uzor. Ali toga smo se morali otarasiti, jer se u tehničkom društvu tradicionalna ljudska mudrost ne uzima za ozbiljno.

3

Tehnika nas primorava i da živimo sve brže i brže. Unutrašnju refleksiju zamenjuje –refleks.

Refleksija znači da kada prođem kroz neko iskustvo, razmišljam o njemu. U slučaju refleksa, odmah znate šta vam je činiti u određenoj situaciji. Bez razmišljanja. Tehnika od nas zahteva da više ne razmišljamo o stvarima. Ako vozite kola brzinom od 160 km/h i razmišljate, doživete udes. Sve zavisi od refleksa. Sve što tehnika zahteva od nas je sledeće: ne razmišljaj o tome. Koristi refleks.

4

Zbog svoje efikasnosti, tehnika donosi sve više moći. Ali donosi i više rizika. Efikasnost je sve. Sve ostalo je sporedno. Prema tome, i rizici. Ali u slučaju sve veće moći i povećanih rizika i sami ljudi se moraju promeniti. Oni moraju biti dovoljno nezavisni da bi kontrolisali tu moć, tako da je možda i ne koriste u potpunosti. I moraju nastojati da izbegnu rizike. Zato se ljudi moraju brzo promeniti da bi tehniku primenili na pravi način, ne samo efikasno. To je razlog zašto mora doći do neke promene. Kao što je francuski filozof Bergson rekao jednom davno, još tridesetih godina (XX veka): što više moći imaju, ljudima je potrebna veća snaga duha. Mora doći do nekog oplemenjivanja. Ali ako ljudi misle samo na jednu stvar, na